

สถาปัตยกรรมภาคตะวันออก

สุวิทย์ จิระมณี

ที่ตั้งภาคตะวันออกมีภูมิภาคนาขนาดเล็ก ประกอบด้วยพื้นที่ 8 จังหวัด ได้แก่ จังหวัดชลบุรี ฉะเชิงเทรา นครนายก ปราจีนบุรี สระแก้ว ระยอง จันทบุรีและตราด ลักษณะภูมิประเทศด้านทิศเหนือ ติดต่อกับภาคกลางและภาคอีสาน ลักษณะโดยทั่วไปจึงคล้ายคลึงกับภาคกลางมาก ในบริเวณนี้มีเทือกเขาและที่ราบแคบๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางธรณีวิทยา ทางตอนกลางของภาคมีภูเขาขนาดเล็ก ได้แก่ เทือกเขาจันทบุรี เทือกเขาเขียวในจังหวัดชลบุรี และเทือกเขาบรรทัดทางทิศตะวันออกของภาคติดต่อกับประเทศสาธารณรัฐกัมพูชา กับจังหวัดสระแก้ว จันทบุรีและตราด ทะเลเป็นแนวยาว ตั้งแต่จังหวัดชลบุรี ระยอง จันทบุรีและตราด ลักษณะเป็นชายหาดที่สวยงามมีเกาะแก่งมาก ได้แก่ เกาะสีชัง เกาะเสม็ด เกาะช้างและเกาะหมาก เป็นต้น

การประกอบอาชีพ

จากสภาพภูมิประเทศของภาคตะวันออกมีสองลักษณะ คือ พื้นที่ชายฝั่งติดทะเล ส่วนใหญ่มีอาชีพทำประมง และอาชีพการเลี้ยงสัตว์น้ำ จึงมีความผูกพันกับทะเลมาก่อน ได้แก่พื้นที่ระยอง จันทบุรีและตราด

การประกอบอาชีพอีกอย่างหนึ่งคือ อาชีพด้านเกษตรกรรม ได้แก่ ทำนา ทำสวนผลไม้ สวนยางพารา ทำไร่ถั่วลิสง ทำไร่มันสำปะหลัง การเลี้ยงสัตว์และเพาะสัตว์น้ำในเขตพื้นที่ ปราจีนบุรี ปราจีนบุรี ฉะเชิงเทรา สระแก้ว จันทบุรีและตราด ในพื้นที่ทางไกลชายฝั่งทะเล

การประกอบอาชีพอื่นๆ มีส่วนน้อยได้แก่ งานหัตถกรรมทำกันไม้ในครัวเรือน เช่น ทอเสื่อ การเจียรนัยพลอย แถบจังหวัดจันทบุรีและตราด งานจักสานที่อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี และนอกจากนี้ในปัจจุบันมีอาชีพค้าขาย และด้านทำธุรกิจโรงแรมรวมทั้งสถานที่พักตากอากาศ

ภูมิหลังของชุมชนภาคตะวันออก

จากการสำรวจและการขุดค้นของนักโบราณคดีพบว่าดินแดนภาคตะวันออกมีชุมชนโบราณมาแต่อดีต มีการขุดค้นหลักฐานทางโบราณคดีได้แก่ โครงกระดูก ภาชนะ ดินเผา เครื่องมือเครื่องใช้ทั่วไปในภูมิภาคนี้นั้นเช่นที่ โคกพนมดี เขาชะอง อ.บ่อทอง ในจังหวัดชลบุรี มีอายุราว 6000-8000 ปีมาแล้ว

ต่อมาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14-16 เกิดชุมชนในสายวัฒนธรรมทวารวดี นักโบราณคดีพบร่องรอยเมืองโบราณและโบราณวัตถุในบริเวณภาคตะวันออกและหลายแห่งในจังหวัดชลบุรี พบเมืองพระรถในท้องที่อำเภอพนัสนิคม เป็นชุมชนโบราณขนาดใหญ่ประกอบด้วยร่องรอยคูน้ำคันดิน รวมทั้งโบราณสถานและโบราณวัตถุ เช่น พระพุทธรูปประทับเหนือพนักสนิมิ เทวรูปชิ้นส่วนของธรรมจักร และโบราณวัตถุอื่น ในจังหวัดปราจีนบุรีพบชุมชนโบราณเช่นเดียวกับเมืองพระ ศรีมโหสถ ที่อำเภอโคกปึก ซึ่งได้มีการสืบเนื่องมาถึงพุทธศตวรรษที่ 18 จากหลักฐานทางโบราณวัตถุสถานที่เกิดตามคติพุทธศาสนาและศาสนาฮินดู ส่วนใหญ่ใช้วัสดุทำจากศิลาแลง มีปรากฏทั่วไปทั้งนอกเมืองและในเมือง เช่น เทวรูปรุ่นเก่า รูปพระนารายณ์ 4 กร พระพุทธรูปหินทรายในแบบทวารวดี ลวดลายแกะสลักบนแผ่นศิลาแลงรูปสัตว์รอบๆ สระแก้ว

เกิดชุมชนสายวัฒนธรรมขอมในราวพุทธศตวรรษที่ 12-18 เป็นยุคที่มีความเจริญรุ่งเรืองได้ขยายอำนาจเข้ามาในบริเวณภูมิภาคตะวันออก ตามบริเวณชายแดนประเทศกัมพูชา พบศิลปะที่เป็นสถาปัตยกรรมโบราณสถาน และโบราณวัตถุ มีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 11-12 เช่นชุมชนโบราณที่ตำบลบ้านเรียกว่า "พะเนียด" และบริเวณท้องทั่วไปในจังหวัดจันทบุรี และบริเวณพื้นที่ในเขตจังหวัดสระแก้ว ตามแนวชายแดนภาคตะวันออกจะพบปราสาทอิฐบนยอดเขาน้อยสิมมพู อำเภออรัญประเทศ ปราสาทบ้านปราสาท อำเภอภินทรบุรี ปราสาทสดีอก ก้อกรมและปราสาทเขาหัวโล้น อำเภอตาพระยา จากนั้นได้ขยายเข้ามาถึงอำเภอโคกปึก

ว่าจะมีตำนานกล่าวถึงเมืองกาไวเกี่ยวกับผู้ครองนครโบราณสถานแห่งนี้ เนื้อเรื่องในตำนานมักจะผูกพันกับชื่อสถานที่ในท้องถิ่นแถบนี้เล่าสืบทอดกันมาเช่นเดียวกับตำนานในท้องถิ่นอื่น

สถาปัตยกรรมเมืองจันทบุรีสมัยอยุธยา

จันทบุรีในสมัยอยุธยามีหลักฐานปรากฏในพงศาวดารไม่มากนัก ซึ่งจะกล่าวถึงเรื่องเมืองจันทบุรี พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสจันทบุรี ในจุลศักราช 1238 ว่าเมืองจันทบุรีเป็นเมืองเดิมมีชื่อปรากฏมาช้านาน ตั้งแต่พงศาวดารได้กล่าวถึงประเทศราชขึ้นกับกรุงเทพมหานครว่ามี 16 เมือง และมาปรากฏชื่ออีกครั้งในแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถขึ้นไปตีเมืองเชียงใหม่ในจุลศักราช 746 ปี แล้วได้กวาดครัวลาวลงมาโปรดส่งไปไว้เมืองพัทลุงเมืองสงขลา เมืองนครศรีธรรมราชและเมืองจันทบุรี และนอกจากนี้ประวัติเมืองจันทบุรีไม่ค่อยจะปรากฏในพงศาวดารในช่วงอยุธยามากนัก เนื่องจากเมืองจันทบุรีตั้งอยู่ทางภาคตะวันออกชายทะเลจะไม่ค่อยจะเกี่ยวข้องกับการทำศึกสงคราม ซึ่งส่วนใหญ่สมัยกรุงศรีอยุธยา

ตามคติพุทธศาสนาในนิกายหินยาน และคติทางฮินดู ในช่วงราวประมาณพุทธศตวรรษที่ 14-18 ต่อมาเกิดชุมชนสมัยกรุงศรีอยุธยาและสมัยรัตนโกสินทร์ เข้ามาตั้งหลักแหล่งอยู่ทั่วไป ได้แก่ ชุมชนในภาคตะวันออก นอกจากคนพื้นที่แล้วยังปรากฏมีชุมชนอื่นๆ เข้ามาได้แก่

กลุ่มชาวของ เป็นชนพื้นเมืองเผ่าดั้งเดิม ตั้งถิ่นฐานอยู่ทั่วไปในจังหวัดจันทบุรี และระยอง โดยมีความหนาแน่นแถบที่ราบอ.มะขาม จ.จันทบุรี ชาวของมีอาชีพหาของป่าและตัดไม้ นำมาขายในเมืองชาวของมีวัฒนธรรมของตนเอง มีภาษาพูดเป็นของตนเอง ไม่มีภาษาเขียน แต่เดิมนับถือผีบรรพบุรุษ แม้ว่าชาวของจะเป็นชุมชนพื้นเมืองดั้งเดิม แต่ไม่ค่อยมีบทบาท ในท้องถิ่นมากนัก เนื่องจากวัฒนธรรมที่ค่อนข้างจะด้อยกว่าวัฒนธรรมของชุมชน กลุ่มอื่นต่อมามีภายหลังนับถือพุทธศาสนาได้ผสมกลมกลืนไปในที่สุด

กลุ่มชาวจีน เป็นกลุ่มที่เข้ามาตั้งหลักแหล่งตามชายฝั่งทะเล มีความหนาแน่นทางทิศใต้ ของภาค เป็นชุมชนที่มีบทบาทต่อเศรษฐกิจการค้า ในแถบเมืองชายฝั่งทะเลตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึง รัตนโกสินทร์ จากหลักฐานพบเครื่องถ้วยชามลายูจีนในบริเวณอุตุเรือที่เสม็ดงาม จ.จันทบุรี มีอายุ ราวพุทธศตวรรษที่ 22-24

กลุ่มชาวญวน เป็นกลุ่มที่นับถือ ศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก เข้ามาในจ.จันทบุรี จำนวนไม่มากนัก ในช่วงสมัยอยุธยาตอนปลาย ในปีพ.ศ. 2250 สาเหตุการอพยพเข้ามา เนื่องจากหนีภัยการบีบคั้นการเลือกนับถือศาสนา กลุ่มชาวลาว เป็นชนกลุ่มน้อยซึ่งเคยมีถิ่นฐาน เดิมอยู่แถบฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงในประเทศลาวเข้ามาตั้งหลักแหล่งในอ.พนสนิม จ.ชลบุรี ในรัชสมัย ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 และในบางท้องที่แถบจ. ฉะเชิงเทราและ ปราจีนบุรี

ศิลปสถาปัตยกรรม

เนื่องจากสภาพที่ตั้งของภาคตะวันออกมีพื้นที่ติดชายฝั่งทะเลอันเป็นพื้นที่อุดมสมบูรณ์ด้วย ทรัพยากรทางธรรมชาติจึงเป็นสาเหตุมีชุมชนเข้ามาตั้งหลักแหล่ง ประกอบกับภูมิหลังของภาคตะวันออกขาดการสืบเนื่องของชุมชนในอดีต ทำให้เกิดลักษณะศิลปวัฒนธรรมผสมผสาน มีการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกันจนทำให้ดูเหมือนขาดเอกภาพที่โดดเด่นไปในสายตาคนทั่วไป ซึ่งจะได้กล่าวลักษณะสถาปัตยกรรมในแต่ละจังหวัดในท้องถิ่นภาคตะวันออกต่อไป

ศิลปสถาปัตยกรรมในจังหวัดชลบุรี

เมืองชลบุรีมีพื้นที่ติดชายฝั่งทะเลของภาคตะวันออก พบหลักฐานและร่องรอยชุมชนโบราณ สืบต่อมาหลายสมัย ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ สมัยทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 11-16 ได้แก่ เมืองพระรถ เมืองศรีพระโล เมืองพญาเร่ จนถึงสมัยอารยธรรมของสมัยลพบุรี เนื่องด้วยเป็นเวลาวานานถึงหลายพันปี หลักฐานทางสถาปัตยกรรมจึงไม่หลงเหลือปรากฏให้ เราได้เห็นมากนัก ในสมัยอยุธยาปรากฏนามชลบุรีเป็นเมืองมีฐานะเป็นเมืองจัตวา และเริ่มมีบทบาท สำคัญมากขึ้นในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ เริ่มปรากฏหลักฐานทางศิลปสถาปัตยกรรมเท่าที่หลงเหลืออยู่ บางแห่งมีที่มาแต่สมัยอยุธยาตอนปลาย แต่สถาปัตยกรรมเหล่านี้ได้มีการบูรณะปฏิสังขรณ์ต่อเนื่อง มาตลอด ทำให้รูปลักษณะดั้งเดิมได้เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยในบางส่วน

1. สถาปัตยกรรมประเภทวัดในจังหวัดชลบุรี

เมืองชลบุรีมีวัดเก่าแก่มากถึงสมัยอยุธยาตอนปลายหลายแห่ง ส่วนใหญ่เป็นวัดที่ตั้งอยู่ในเขต ชุมชนที่เป็นเมืองในอดีต บางแห่งปรากฏหลักฐานทางโบราณวัตถุ ยังหลงเหลือร่องรอยบาง ประการ ได้แก่วัดใหญ่อินทารามวัดอ่างศิลา โดยเฉพาะมีการเน้นการสร้างพระอุโบสถ เป็นอาคารหลักของวัดเช่นพระอุโบสถใหญ่อินทาราม แม้จะมีการบูรณะซ่อมแซมมาตลอด

เขตจังหวัดฉะเชิงเทราและจังหวัดนครนายก โครงสร้าง
ภูมิประเทศและวัฒนธรรมมีลักษณะคล้ายคลึงไปทางภาค
กลาง เนื่องจากมีพื้นที่ติดต่อกัน สามารถรับวัฒนธรรมจาก
ภาคกลาง เช่น สถาปัตยกรรมทางศาสนาและสถาปัตยกรรม
เกี่ยวกับที่พักอาศัย รูปแบบจะคล้ายคลึงกัน เช่น ในพื้นที่ดัง
กล่าวจะพบมีการสร้างบ้านเรือนทรงไทยอยู่หนาแน่นกว่า
ในแถบชายฝั่งทะเลด้านทิศใต้

ศิลปสถาปัตยกรรมในจังหวัดจันทบุรี

ภูมิหลังเมืองจันทบุรี

จันทบุรีเป็นเมืองโบราณที่สำคัญเมืองหนึ่งในภาคตะวันออกของประเทศ ประวัติ
ความเป็นมาในอดีตไม่สามารถหาหลักฐานได้ชัดเจน แต่เป็นที่ยอมรับว่าเป็นเมืองโบราณ
ที่สำคัญแห่งหนึ่ง เนื่องจากการค้นพบหลักฐานโบราณคดีบนผิวดินของมนุษย์ก่อน
ประวัติศาสตร์ในบริเวณที่ราบสูงตอนเหนือในเขตท้องที่อ. โพนน้ำร้อน และเขตบริเวณ
ติดต่อกัน จ. ปราจีนบุรีและจ. ชลบุรี แต่ในท้องที่ดังกล่าวยังไม่มีการขุดค้นทางโบราณคดี
เพื่อหาอายุเครื่องมือเครื่องใช้อย่างจริงจัง

ศิลปสถาปัตยกรรมร่วมสมัยวัฒนธรรมขอม

พบแหล่งชุมชนโบราณสายวัฒนธรรมขอมในจ. จันทบุรี บริเวณที่ชาว
บ้านเรียกว่า "พะเนียด" ต. คลองนารายณ์ ใกล้เชิงเขาชะบาป

อ. เมือง พบแนวคันดิน และซากโบราณก่อด้วยศิลาแลง
รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ปัจจุบันโบราณสถานได้ถูกทำลาย
โดยชาวบ้านเข้าไปตั้งบ้านเรือนทำสวนในเขตติดกับ
โบราณสถาน โบราณวัตถุสถาน บางชิ้นที่หลงเหลือบาง
ส่วนได้รวบรวมไว้ที่วัดทองทั่ว ได้แก่ ทับหลัง เสากรอบ
ประตู รูปสลักสิงห์ อูฐเกา ที่มีอายุทั้งเก่าและสร้างใน
ภายหลังโดยเฉพาะทับหลังรูปโค้งมกร เมื่อเทียบกับ
ศิลปกรรมกลุ่มในกัมพูชาตามรูปประติมาณวิทยาลัยคณะ
เป็นศิลปกรรมของแคว้นเจนละสมัยดาลาปบริวัตร

สมัยก่อนเมืองพระนครมีอายุราวประมาณพุทธศตวรรษที่ 11-12 ซึ่งศาสตราจารย์
ของ บอล เซอเลียร์ ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับทับหลังชิ้นนี้น่าจะเป็นหน้าบันมากกว่าจะเป็นทับหลัง
มีอายุเก่าแก่ถึงพุทธศตวรรษที่ 8-11 และนอกจากนี้ยังพบเสากรอบประตู จากลักษณะ
ฝีมือเป็นลวดลายศิลปกรรมที่สร้างขึ้นในสมัยหลัง และยังพบจารึกอักษรขอมโบราณ
ศาสตราจารย์ยอช เซเดย์ สันนิษฐานว่าคงสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 800-1000

จากการพบร่องรอยและหลัก

ฐานโบราณ วัตถุสถานเมืองพะเนียด ซึ่งแสดงว่า
ในท้องถิ่นแถวเชิงเขาชะบาป พะเนียดและวัดทองทั่ว
มีชุมชนโบราณในสายวัฒนธรรมขอม มีอายุราว
พุทธศตวรรษที่ 8-11 และยังคงสืบเนื่องมาถึงพุทธ
ศตวรรษที่ 16 เนื่องด้วยหลักฐานโบราณวัตถุ
สถานได้ปรากฏหักพัง และเคลื่อนย้ายกระจัดกระจาย
จึงทำให้ไม่สามารถทราบถึงลักษณะสถาปัตยกรรม
ที่เด่นชัดว่ามีรูปแบบลักษณะใดแน่นอน ถึงแม้

แต่ลักษณะของฐานพระอุโบสถยังคงมีลักษณะอ่อนโค้งที่เรียกว่า โค้งลำเกา อันเป็นที่นิยมในสมัยอยุธยาตอนปลาย และสืบทอดมาถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น หลังจากพระอุโบสถมุงด้วยกระเบื้องกาบหรือกาบ ตามชายคาประดับด้วยกระเบื้องเชิงชายรูปสามเหลี่ยม และนอกจากที่ฐานซุ้มเสมารอบพระอุโบสถจะมีลักษณะรูปแบบ และโครงสร้างของฐานเสมามีลักษณะคล้ายคลึงกับฐานเสมาที่วัดสระบัว จ. เพชรบุรี ซึ่งเป็นลักษณะศิลปกรรมในสมัยอยุธยาตอนปลายเช่นกัน ลักษณะของพระอุโบสถที่ปรากฏในปัจจุบันเข้าใจว่า ได้สืบทอดมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น สำหรับการตกแต่งหน้าบันและซุ้มบานประตูหน้าต่างประดับด้วยกระเบื้องถ้วยชามจีน สันนิษฐานว่ามี การบูรณะขึ้นใหม่ในภายหลังตามแบบประเพณีนิยมในช่วงรัชกาลที่ 3 ลงมา ประกอบด้วยพื้นที่ชายฝั่งทะเลของเมืองชลบุรีเป็นที่ตั้งของชุมชนมาก่อน โดยเฉพาะชุมชนชาวจีนที่เข้ามาในช่วงอยุธยาตอนปลายแล้ว และสืบทอดมาถึงรัชกาลที่ 3, 4 และ 5 ในลักษณะการตกแต่งด้วยกระเบื้องถ้วยชามจีน ภายในกรอบลวดลายดอกไม้ใบไม้ปรากฏทั่วไปหน้าบันและเหนือซุ้มประตูหน้าต่างที่สร้างในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 หลายแห่ง เช่น พระอุโบสถวัดใหญ่อินทราคม วัดต้นสน วัดราชบุรุษ วัดเสม็ด วัดอ่างศิลา วัดบางเบ้ง วัดตาลล้อม เป็นต้น

1.1 พระอุโบสถ

พระอุโบสถวัดต่างๆ เหล่านี้สร้างขึ้นในช่วงหลังประมาณรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 บางแห่งยังคงมีลักษณะเดิมอยู่บ้าง แต่ส่วนใหญ่มีการบูรณะซ่อมแซมทำให้องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมเปลี่ยนแปลงไป โครงสร้างและกระเบื้องมุงหลังคาจากการศึกษาพบว่าภายในส่วนใหญ่ มีการเขียนภาพ จิตรกรรมฝาผนัง บางแห่งยังคงลักษณะเดิม มีบางแห่งได้มีการเขียนซ่อมขึ้นใหม่ภายหลัง ภาพที่นิยมเขียนเป็นเรื่องปฐมสมโพธิ์ หรือพุทธประวัติ และชาดกเรื่องพระเจ้าสิบชาติ เรื่องเทพชุมนุมจัดเป็นแถวซ้อนเป็นแนวยาว 2-3 ชั้น และรูปพระพุทธรูปเจ้าประทับนั่งเรียงเป็นแถวซ้อน 2-3 ชั้น และมีลักษณะที่แตกต่างกันออกไป เช่น ภาพอสุภ 10 เป็นภาพที่เล่าเรื่องเกี่ยวกับการปลงกรรมฐานภาพฉากศัพทลักษณะ 10 ประการ

ผนังด้านสกัดหรือฝาหุ้มกลองด้านหลังพระประธาน เท่าที่พบสองแห่งได้แก่ วัดอินทราคมและวัดเสม็ด เขียนภาพเขาพระสุเมรุ ประกอบด้วยเขาสดตบริภัณฑ์ และมหาสมุทรสี่พันนคร ด้านบนมีภาพพระอาทิตย์ และพระจันทร์ทรงรถ ที่มีปรากฏไว้ในไตรภูมิว่าทั้งสองจะโคจรอยู่รอบเขาพระสุเมรุ ด้านล่างได้รูปเขาพระสุเมรุ มีรูปปลาอาณนที ด้านล่างลงมามีป้าหิมพานต์ตั้งอยู่รอบๆ เขามีต้นไม้สำคัญที่นิยมเขียน ต้นนารีผล ออกผลเป็นรูปหญิงสาวสวย ทำให้บรรดาเหล่าวิฬารได้เหาะเหิน ด้วยมีพระขรรค์พิเศษผ่าช่วงชิงเด็ดเอานารีผลที่โตเต็มที่แล้วนำไปเซวยม

ผนังด้านสกัดหรือฝาหุ้มกลองด้านหน้าพระประธาน มีการเขียนหลายลักษณะ นอกจากจะวาดภาพพุทธประวัติที่วางต่อเนื่องภาพมาตลอดแล้ว ยังพบที่มีลักษณะต่าง ๆ กันเช่น การเขียนภาพमारผจญขนาดเต็มผนังด้านหน้า เช่นที่วัดใหญ่อินทราคม และเรื่องที่ไม่ค่อยจะพบที่ใดเลย คือ ภาพแสดงการเดินทางไปนมัสการพระพุทธรูปบาทบนเขาสมมุฏฐในลังกาทวีป ตอนบนของผนังทำรูปพระพุทธรูปเป็นรอยลึกลงในผนัง ด้านล่างมีการเขียนภาพคณะสงฆ์และพุทธศาสนิกชนเดินทางไปแสวงบุญบูชารอยพระพุทธรูปบาทบนเขา ลักษณะเป็นจินตนาการรอยพระพุทธรูปบาทบนเขาประกอบด้วยโชดหินหุบเหว และการเขียนภาพสิ่งก่อสร้างอาคารเป็นลักษณะแบบตะวันตก ซึ่งนิยมก่อสร้างในช่วงรัชกาลที่ 5 ซึ่งเป็นภาพที่น่าสนใจแห่งหนึ่งของเมืองชลบุรี

1.2 พระสถูปเจดีย์

สถาปัตยกรรมประเภทสถูปเจดีย์ในจังหวัดชลบุรีพบจำนวนไม่มากนัก เท่าที่สำรวจพบ

สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยบูรพา

วารสารใ้ภายในหอสมุด

- 1 ส.ค. 2544

ขายนํ้าก็จะมีสิ่งปลูกสร้างยื่นไปในทะเล เวลา นํ้าทะเลลงจะมีความรู้ลึกว่ามีความสูงมากและเกาะไปด้วยโครงสร้างต่างๆ เพื่อให้ตัวเรือมีความมั่นคงและอยู่เหนือระดับนํ้าทะเลขึ้นเต็มที่ พื้นที่ใต้ถุนเรือ บางเวลาอาจใช้จอดเรือหรือเพื่อเก็บเรือขนาดเล็ก รูปทรงจากระดับนํ้าทะเลที่ขึ้นสูงสุดทำให้รูปทรงค่อนข้างไม่สูงมากนัก ทั้งนี้เพื่อให้รูปทรงของเรือด้านลมฟ้าอากาศได้เป็นอย่างดี

เรือนพื้นดินอาชีพร้านนาเกลือ

กลุ่มอาชีพร้านนาเกลือแถบภาคตะวันออกมีจำนวนไม่มากนักแถบชายฝั่งทะเลที่สามารถชักนํ้าเค็มจากทะเลเข้ามาใช้ในการทำนาเกลือได้ เช่นบริเวณชายฝั่งทะเลแถบบางปะกง จ.ฉะเชิงเทรา มาจนถึงเขตพื้นที่บางปลาสร้อย จ.ชลบุรี ซึ่งเป็นพื้นที่ทำนาเกลือมาแต่เดิม ปัจจุบันพื้นที่แถบนี้มีการขยายพื้นที่จัดเป็นแหล่งอุตสาหกรรมขยายมากขึ้น จึงทำให้พื้นที่นาเกลือเหลือน้อยอยู่มาก

สภาพเรือนพื้นดินกลุ่มนาเกลือจะกระจายอยู่ทั่วไปไม่รวมกันเป็นกลุ่มแบบเรือนประมงหรือเรือนพักอาศัยประเภทอื่น กล่าวคือเป็นลักษณะเรือนที่เรียกว่า "โรง" เป็นเรือนประเภทวัสดุเครื่องผูกไม้ทองหนาวรรณมาก ปลูกสร้างติดพื้นดิน ไม่มีการยกใต้ถุนสูง โดยทั่วไปไม่มีฝาปิดล้อมทั้ง 4 ด้านฝาทำจากวัสดุที่หาได้ตามท้องถิ่น เช่น ฝ้ายจากฝ้ายขัดแตะใช้ในจากเป็นวัสดุผนัง ภายในโรงมีการแบ่งส่วนที่จะใช้พักนอนจะทำเป็นร้านหรือแคร่ยกสูงจากพื้นดิน อาคารที่เป็นโรงเรือนนี้จะตั้งอยู่ใกล้ชายทะเล ข้อสังเกตการตั้งโรงติดพื้นดินน่าจะได้แบบอย่างมาจากที่พักอาศัยของกลุ่มชาวจีนที่มีอาชีพปลูกผัก ทำสวนครัว ในท้องที่ภาคตะวันออกและทั่วไป นอกจากเรือนที่พักแล้วยังมีการทำฉางเกลือสำหรับเป็นที่เก็บเกลือ

เรือนพื้นดินชนบท

เรือนพื้นดินในชนบททางภาคตะวันออกมีลักษณะไม่ค่อยแตกต่างจากท้องถื่นภาคกลาง โดยทั่วไป คือ มีทั้งชนิดเรือนเครื่องสับใช้ไม้จริง และเรือนลักษณะเครื่องผูกผสมอยู่ แต่จะแตกต่างในด้านฝีมือการทำด้อยกว่า เช่น ในแถบจังหวัดชลบุรี ฉะเชิงเทรา และนครนายก มีการสร้างลักษณะเรือนไทยอยู่บ้าง แต่ลักษณะจะแตกต่างที่เห็นได้ชัด คือ รูปทรง รูปร่างก่อสร้างขาดความประณีต เช่น เรือนไทยแถบชลบุรี หนองมน รูปร่างค่อนข้างป้อมเตี้ย และลักษณะฝาเรือนส่วนใหญ่ก็ทำฝาไม้ตอกเรียงกันแบบง่าย ๆ จึงขาดความสง่างามเหมือนกับเรือนไทยอันเป็นเอกลักษณ์ของพื้นถิ่นภาคกลาง ข้อสังเกตเรือนไทยในท้องถื่นภาคตะวันออกจะพบเฉพาะบริเวณเขตติดต่อกับภาคกลาง เช่น ฉะเชิงเทรา ชลบุรี และนครนายก แต่ลักษณะรูปทรงแตกต่างไปบ้างดังที่กล่าวมาแล้ว ส่วนในพื้นที่อื่นๆ ที่ห่างไกลแถบตราด จันทบุรี ระยอง และสระแก้ว พบเรือนทรงไทยน้อยมากส่วนใหญ่จะเป็นเรือนเครื่องสับ "ทรงปั้นหยา" เป็นเรือนทรงหักมุม ไม่มีจั่ว เรียกตามคนในท้องถื่น เรือนทรงปั้นหยามีความหนาแน่นในแถบจ.จันทบุรี และแพร่กระจายออกไปในแถบจ.ระยอง และตราด เข้าใจว่าความนิยมในการปลูกสร้างเรือนปั้นหยาคงเริ่มนิยมกันมากในช่วง 90 ปีเศษ สมัยช่วงปลายรัชกาลที่ 5 เรือนปั้นหยาเป็นเรือนมุงด้วยกระเบื้องว่าวทำจากปูนซีเมนต์ปัจจุบันยังหาได้ทั่วไปในบริเวณดังกล่าว ซึ่งถือว่าเป็นเรือนพื้นดินแบบหนึ่งของภูมิภาคตะวันออก

นอกจากเรือนพื้นดินประเภทดังกล่าวแล้ว ยังพบเรือนพื้นดินบางแห่งปลูกสร้างด้วยวัสดุในท้องถื่นเช่น นำเอาไม้ระก้ามาเรียงประกอบเป็นฝาเรือน หรือฝ้ายขัดแตะ รวมทั้งฝาไม้ไผ่สับฟากจะพบมากในชายแดนเขตท้องที่อำเภอโป่งน้ำร้อนติดกับชายแดนกัมพูชา และกลุ่มชาวของอ.มะขาม จ.จันทบุรี

ลักษณะสถาปัตยกรรมภาคตะวันออกด้านทิศเหนือและทิศตะวันตก

ภูมิภาคด้านตะวันออกด้านทิศเหนือและทิศตะวันตก ได้แก่ พื้นที่บางส่วนของ

มีลักษณะรูปทรงสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสอง ซึ่งปรากฏที่ตามวัดสำคัญหลายแห่งเช่น เจดีย์ย่อมุมที่สร้างขึ้นบริเวณเนินพระธาตุที่เมืองพระรถ อ.พนัสนิคม บริเวณนี้เคยเป็นชุมชนโบราณมาก่อน และได้มีชุมชนเข้ามาตั้งถิ่นฐานของกลุ่มลาวในช่วงรัตนโกสินทร์ในภายหลัง เข้าใจว่าพระเจดีย์บนเนินพระธาตุสร้างขึ้นหรือบูรณะใหม่ในช่วงรัตนโกสินทร์ ลักษณะรูปแบบเป็นเจดีย์ย่อมุมไม้สิบสอง แบบพิเศษ ซึ่งไม่เป็นไปตามระเบียบของพระเจดีย์เหลี่ยมแบบรัตนโกสินทร์ อย่างแท้จริงดังเช่นพระเจดีย์ที่วัดเสม็ดที่สร้างขึ้นในช่วงรัชกาลที่ 5 เป็นลักษณะรูปแบบพระเจดีย์แบบรัตนโกสินทร์ คือ มีองค์ประกอบดังนี้ ฐานด้านล่างเป็นชุดของฐานสิงห์ซ้อน 3 ชั้น ถัดขึ้นมาเป็นฐานกลีบบัวรองรับองค์ระฆังเหลี่ยมด้านบนเป็นบัลลังก์รองรับชั้นยอดของกลุ่มบัว 7 ชั้น แล้วจึงเป็นปลียอดและหยาดน้ำค้าง ส่วนพระเจดีย์ทรงกลมพบไม่มากนัก เช่น ที่วัดบางพระ เคยเป็นวัดสำคัญที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 และเจดีย์ที่วัดอัมพวงคณิมิตรบนยอดเขาเกาะสีชัง

2. สถาปัตยกรรมประเภทวัง

2.1 พระจุฑาธุชราชฐานเกาะสีชัง

สถาปัตยกรรมประเภทวังในจ. ชลบุรี เพื่อเป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์ได้โปรดให้สร้างพระราชวังขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา ซึ่งเป็นยุคปรับปรุงประเทศตามแบบตะวันตกและมีการติดต่อกับต่างประเทศมากขึ้น ในคราวที่พระองค์ได้เสด็จพระราชดำเนินมายังเกาะสีชังด้วยรถไฟ ซึ่งเริ่มมีใช้ในสมัยรัชกาลของพระองค์ การเสด็จมาเกาะสีชังเนื่องด้วยเมืองชลบุรีเป็นเมืองชายฝั่งทะเล เหมาะแก่การพักผ่อนตากอากาศ เพราะมีอากาศดี ในรัชกาลของพระองค์ยังมิได้มีการปลูกสร้างที่ประทับเป็นการถาวร ต่อมาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ในปีรพ.ศ. 2431 โปรดให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธทรงประสูติได้โปรดให้อัญเชิญมาประทับยังเรือนหลวงเกาะสีชัง ต่อมาเมื่อพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระราชเทวีทรงพระประสูติได้ทรงมาประทับยังเรือนหลวงเกาะสีชังในปี พ.ศ. 2470 ทรงโปรดให้สร้างตึกขึ้น 3 หลัง บริเวณแหลมวังใกล้ชายหาดเพื่อให้เป็นที่สำหรับผู้รักษาดูแล ได้แก่ ตึกวัฒนา ตึกผ่องศรี ตึกอภิรมย์ ต่อมาโปรดให้ขุดบ่ออักษางค์ขนาดใหญ่สำหรับกักน้ำฝนให้ราษฎรได้ใช้สอย ต่อมาพระองค์ทรงดำริให้สร้างสถานที่เพื่อสาธารณประโยชน์ให้แก่ราษฎรบนเกาะหลายแห่ง เช่น สะพานอักษางค์ ศาลศรีชลโรเทพ อักษางค์ประภาคาร เสารออักษางค์ ถนนสวัสดิ ตลอดจนมีการตกแต่งสถานที่ต่างๆ ให้ดูสวยงามและมั่นคงเพื่อเตรียมสำหรับการจะมีประสูติกาลของพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี

2.2 ตึกมหาราชและตึกมหาราชินี

ตึกมหาราชและตึกมหาราชินีตั้งอยู่ริมทะเล ต.อ่างศิลา อ.เมือง จ.ชลบุรี บริเวณอ่างศิลานั้นเคยเป็นที่ประทับแรมมาก่อน ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 แต่ไม่ได้มีการสร้างอาคารอย่างถาวร

3. อาคารราชการในอดีต

อาคารก่อสร้างในส่วนราชการซึ่งสร้างในสมัยรัชกาลที่ 5 เท่าที่เหลืออยู่ในปัจจุบันได้แก่ ศาลากลางและศาลจังหวัด

ในปัจจุบันยังคงสภาพแบบเดิม แต่ได้เปลี่ยนประโยชน์ใช้สอยใหม่ทั้งสองหลัง

ศาลากลางและศาลจังหวัด รูปแบบอาคารเป็นอาคารก่ออิฐถือปูนแบบชั้นเดียว ที่นิยมสร้างในช่วงรัชกาลที่ 5 เช่นเดียวกับศาลากลางที่เป็นอาคารรุ่นเดียวกันที่บางแห่งที่ยังคงอนุรักษ์ไว้ แต่ได้เปลี่ยนประโยชน์ใช้สอยใหม่ คือ ศาลากลางจังหวัดปัจจุบันเป็นที่

ตึกมหาราช

ตึกมหาราชินี

สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นในเขตเมืองชลบุรี และบริเวณใกล้ฝั่งทะเลตะวันออก

เรือนพื้นถิ่นเป็นสถาปัตยกรรมเกี่ยวกับที่พักอาศัย ลักษณะเกิดจากปัจจัยสภาพภูมิศาสตร์ ประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่น และสภาพแวดล้อมที่ก่อให้เกิดวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชน เมืองชลบุรีและบริเวณใกล้เคียง โดยทั่วไปชุมชนแถบนี้เป็นเมืองชายฝั่งทะเล จึงทำให้มีความผูกพันกับทะเล ประกอบอาชีพประมง และค้าขาย ส่วนด้านทิศตะวันออกและทิศเหนือของภาคพื้นที่ยังส่วนใหญ่มีอาชีพทำเกษตรกรรม ทำนา ทำไร่ แถบพนัสนิคม พานทอง รวมไปถึงเขตติดต่อกับจังหวัดฉะเชิงเทราและจังหวัดระยองบางส่วนจากสภาพภูมิประเทศดังกล่าวจึงทำให้เกิดลักษณะเรือนพื้นถิ่นแบ่งเป็นกลุ่มใหญ่ๆ ได้คือ

- เรือนร้านค้า เรือนห้องแถวในเมือง
- เรือนพื้นถิ่นผู้ประกอบการอาชีพประมง
- เรือนพื้นถิ่นอาชีพทำนาเกลือ
- เรือนพื้นถิ่นชนบท ชวมนา ชาวสวน

เรือนพื้นถิ่น

เป็นเรือนพักอาศัยในกลุ่มชุมชนค้าขายในเมืองหรือย่านธุรกิจ ส่วนใหญ่ลักษณะเป็นห้องแถวของชาวจีนมาตั้งหลักแหล่งในแถบภาคตะวันออก ลักษณะเป็นเรือนร้านค้า หรือเรือนแถวมีแบบชั้นเดียว และ 2 ชั้น ก่อสร้างด้วยเรือนไม้หรือชนิดก่ออิฐถือปูน โครงสร้างหลังคาเป็นไม้ เดิมมุ่งด้วยกระเบื้องดินเผาสีทั้งชนิดเกล็ดเตาและกระเบื้องว่าวที่ทำจากซีเมนต์ลักษณะสีเหลี่ยมรูปขนมเปียกปูนขนาดค่อนข้างใหญ่ บางแห่งมีการตกแต่งด้วยไม้ฉลุช่องลม เหนือประตูหน้าต่าง เจริญอย่างประณีตสวยงาม เรือนร้านค้าหรือเรือนแถวของกลุ่มค้าขาย จะพบในเขตชุมชนระดับเมือง เช่น เมืองชลบุรี พนัสนิคม ฉะเชิงเทรา ระยอง จันทบุรี และตราด และชุมชนระดับอำเภอและตำบลของพื้นที่ภาคตะวันออก ซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกันทั้งภาคตะวันออก

เรือนพื้นถิ่นผู้ประกอบการอาชีพประมง

เรือนพื้นถิ่นผู้ประกอบการอาชีพประมงโดยทั่วไปตั้งบ้านเรือนตามชายฝั่งทะเลและบริเวณปากน้ำสำคัญเช่น ปากน้ำระยอง ปากน้ำประแส ปากน้ำจันทบุรี และตราด เป็นแนวยาวตั้งแต่พื้นที่บางปะกงจังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นแนวยาวไปตลอดจนถึงจังหวัดตราด การตั้งบ้านเรือนกลุ่มนี้แถบชายฝั่งทะเล ทั้งนี้เพื่อความสะดวกแก่การนำเรือออกไปจับสัตว์น้ำในทะเลได้สะดวก การตั้งชุมชนจะตั้งบ้านเรือนเป็นกลุ่มตามชายฝั่ง

ในกรณีของเรือนประมงจะมีการทำสะพานหรือทางเดินเชื่อมเป็นแนวยาวเชื่อมติดต่อกันได้ตลอด สภาพแวดล้อมของหมู่บ้านประมงมักจะเป็นป่าแสม ป่าโกงกาง ซึ่งเป็นไม้ขึ้นตามชายฝั่งทะเลและบริเวณที่มีน้ำเค็มและน้ำกร่อยโดยทั่วไป

ลักษณะเรือนประมงในชุมชนประกอบการอาชีพมีลักษณะคล้ายคลึงกันทุกแห่งเช่น ลักษณะของโครงสร้างเรือนประมง จึงนิยมสร้างในลักษณะที่เรียกว่า "เรือนเครื่องผูก" กล่าวคือ

จะใช้วัสดุในการก่อสร้างไม่ค่อยจะคงทนมากนัก เช่น ไม้ไผ่ ไม้จาก เป็นต้น ส่วนบางแห่งที่เป็นตัวโครงสร้างหลักเช่น เสาและคาน จะใช้ไม้จริงเนื้อแข็งที่มีความคงทนสำหรับพื้นบางหลังใช้ไม้กระดานหรือพื้นไม้สับฟากทำจากไม้ไผ่ หลังคามุงด้วยจาก โดยตีไม้ทับอีกชั้นเพื่อความแข็งแรง เพื่อกันลมพัด โดยมีการผูกยึดกับโครงสร้างหลังคา ทั้งนี้เนื่องจากบริเวณที่ตั้งของหมู่บ้านประมงมีลมพัดแรงโดยเฉพาะลมที่พัดมาจากทะเลหรือช่วงฤดูมรสุม เรือนพักอาศัยของหมู่บ้านประมง ถ้าอยู่

